

Warszawa, 18 listopada 2014 r.

KMP.571.74.2014.PK

Raport
Krajowego Mechanizmu Prewencji
z wizytacji Zakładu Karnego w Kamińsku
(wyciąg)

1. Wprowadzenie

Na podstawie artykułu 19 *Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania*, przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 30, poz. 192) [dalej: OPCAT] oraz działając z upoważnienia Rzecznika Praw Obywatelskich, w dniach 3 – 5 września 2014 r. do Zakładu Karnego w Kamińsku (zwanego dalej Zakładem, placówką lub jednostką) udali się pracownicy Zespołu „Krajowy Mechanizm Prewencji” (zwanego dalej KMP lub Mechanizmem): Magdalena Filipiak (psycholog, prawnik), Karolina Goral, Małgorzata Molak (pedagogi resocjalizacyjni) oraz Przemysław Kazimirski (prawnik). W wizytacji wzięła również udział przedstawicielka Biura Pełnomocnika Terenowego Rzecznika Praw Obywatelskich w Gdańsku Estera Tarnowska (prawnik, psycholog).

Celem wizytacji zapobiegawczej pracowników Krajowego Mechanizmu Prewencji było sprawdzenie na miejscu sposobu traktowania osób pozbawionych wolności i dokonanie oceny ich ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem.

W Zakładzie Karnym w Kamińsku przeprowadzone czynności polegały na:

- wysłuchaniu informacji na temat funkcjonowania Zakładu przedstawionych przez mjr Arkadiusza Szpakowskiego – dyrektora jednostki;
- oglądzie terenu Zakładu, w tym: wybranych losowo cel mieszkalnych, ambulatorium, łaźni, sal widzeń, kaplicy, biblioteki, radiowęzła oraz terenów rekreacyjnych;
- przeprowadzeniu w czasie wizytacji cel mieszkalnych rozmów ze skazanymi;
- zapoznaniu się z losowo wybranymi aktami osobowymi skazanych;
- przeprowadzeniu na osobności indywidualnych rozmów z wybranymi osadzonymi.

W toku wizytacji wykonano dokumentację fotograficzną i użyto dalmierza do pomiaru powierzchni wybranych pomieszczeń.

Dokonane w ten sposób ustalenia przedstawiciele KMP przekazali dyrektorowi Zakładu Karnego w Kamińsku i jego zastępcom oraz wysłuchali ich uwag i wyjaśnień.

Ponadto po zakończeniu wizytacji przeanalizowano m.in.: zarządzenia nr 18 i 19/2014 Dyrektora Zakładu Karnego z dnia 14 lipca 2014 r. w sprawie ustalenia porządku wewnętrznego Zakładzie Karnym w Kamińsku oraz w oddziale typu półotwartego tejże jednostki, protokół kontroli Zakładu Karnego w Kamińsku przeprowadzonej w dniach 16 - 28 maja 2013 r. przez sędziego penitencjarnego Sądu Okręgowego w Olsztynie.

2. Legalność osadzenia w placówce

Zakład Karny w Kamińsku, zlokalizowany na obrzeżach miasta, przeznaczony jest dla recydywistów penitencjarnych, odbywających karę pozbawienia wolności w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego i półotwartego. Pojemność placówki wynosi 1309 miejsc. Z uwagi na potrzeby remontowe jednostki, Dyrektor Generalny SW wyraził zgodę na czasowe zmniejszenie pojemności Zakładu do 1261 miejsc. W dniu 4.09.2014 r. w jednostce faktycznie przebywało 1168 osadzonych, w tym: 1159 skazanych i 8 ukaranych; 870 więźniów odbywało karę pozbawienia wolności w warunkach zakładu karnego zamkniętego i 298 w warunkach zakładu karnego typu półotwartego.

3. Personel

W dziale penitencyjnym Zakładu zatrudniony jest kierownik działu, jego zastępca, 4 psychologów, 25 tzw. wychowawców liniowych, wychowawca ds. sportu i zajęć kulturalno-oświatowych, wychowawca ds. postpenitencyjnych oraz instruktor działu penitencyjnego. Wszyscy ww. pracownicy legitymują się wykształceniem wyższym.

Mając na względzie standardy obciążenia pracą psychologa, pracownicy KMP zwracają uwagę na potrzebę zatrudnienia dodatkowych 2 specjalistów z takim wykształceniem. Biorąc jednocześnie pod uwagę informacje przekazane w tym zakresie przez kierownika działu penitencyjnego, z których wynika, że kadra psychologiczna została powiększona dwukrotnie w okresie 2011 – 2014 r., przedstawiciele Mechanizmu wyrażają nadzieję, że obecny stan nie ma charakteru docelowego, lecz stanowi tylko okres przejściowy na drodze do osiągnięcia standardów określonych w Instrukcji Nr 2/12 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 lutego 2012 roku w sprawie tworzenia i organizacji oddziałów penitencyjnych w zakładach karnych i aresztach śledczych regulowanych obowiązującymi przepisami prawa.

W 2014 r. funkcjonariusze oraz pracownicy Zakładu uczestniczyli w szkoleniach wewnętrznych dotyczących m.in. programów resocjalizacji skazanych - „Duluth”, „Praca z grupą”, treningu umiejętności psychospołecznych, przeciwdziałaniu wypaleniu zawodowemu. W listopadzie br. zaplanowano ponadto szkolenia dotyczące sposobów przemykania środków odurzających na teren jednostki, specyfiki pracy z osobami pozbawionymi wolności prezentującymi zaburzenia sfery behawioralnej i emocjonalno-popędowej, postępowania w sytuacjach trudnych, udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej w wypadku zasłabnięcia, urazu, krwotoku i porażenia prądem oraz sposobów ochrony informacji niejawnych. W roku ubiegłym natomiast zrealizowano m.in. szkolenia z zakresu: zasad udzielania informacji publicznej w SW, profilaktyki stresu, profilu samobójcy w zakładzie karnym – diagnoza i sposób postępowania, stosowania środków przymusu bezpośredniego, praw osób pozbawionych wolności.

Doceniając zaangażowanie władz Zakładu w organizację szkoleń o tak szerokim zakresie przedmiotowym, pracownicy KMP uważają, że dostępną w jednostce ofertę można poszerzyć o szkolenie z zakresu ochrony praw więźniów w prawie międzynarodowym.

Zgodnie z informacjami pozyskanymi w trakcie wizytacji Zakładu, w latach 2013-2014 prowadzonych było 6 postępowań dyscyplinarnych wobec funkcjonariuszy jednostki. Cztery spośród nich związane były bezpośrednio z pełnieniem służby i dotyczyły: niedotrzymania terminu dokonania okresowej oceny postępów więźnia w procesie resocjalizacji (2013 r.); przybycia do służby w stanie nietrzeźwości; niedopełnienie obowiązków służbowych i wprowadzenia w błąd przełożonego przez młodszego wychowawcę oraz przekroczenie uprawnień przez starszego oddziałowego prowadzące do dokonania samouszkodzenia przez więźnia (2014). Wobec sprawców przewinień wyciągnięte zostały konsekwencje służbowe. W stosunku do 3 osób zastosowano ostrzeżenie o niepełnej przydatności do służby; wobec ostatniego funkcjonariusza sięgnięto po karę nagany.

Pracownicy Krajowego Mechanizmu Prewencji zwracają uwagę na znaczny niedobór etatowy w dziale ochrony. Służbę w tym pionie pełni łącznie tylko 159 funkcjonariuszy, co biorąc pod uwagę pojemność jednostki, budzi wątpliwości co do możliwości skutecznej realizacji wszystkich obowiązków wynikających z pracy w Zakładzie. Dobitym przykładem niewystarczającego zatrudnienia w dziale ochrony są nadgodziny wypracowywane przez zatrudnionych w nim funkcjonariuszy. Z informacji przekazanej w tej kwestii przez dyrektora jednostki wynika, że ich liczba kształtuje się na poziomie ok. 10 tys. w skali roku. Wskazać jednocześnie należy, że na aspekt niewystarczającej liczby personelu zwraca także uwagę CPT, który w 11 Sprawozdaniu Ogólnym podkreśla: *Należy także zauważyć, że w przypadku niewystarczającej liczby personelu może okazać się niezbędna praca w godzinach nadliczbowych, w celu utrzymania podstawowego poziomu bezpieczeństwa i systemu zaopatrzenia na terenie zakładu karnego. Taki stan rzeczy może łatwo doprowadzić do wysokiego poziomu stresu wśród personelu i jego przedwczesnego „wypalenia”, co może wzmóc napięcie obecne w każdym zakładzie karnym* [CPT/Inf (2001) 16].

W ocenie przedstawicieli KMP, niezbędne jest zatem pozyskanie dodatkowych etatów do działu ochrony.

4. Warunki bytowe

Osoby pozbawione wolności zakwaterowane są w 7 pawilonach mieszkalnych, w których zorganizowano po 2 oddziały mieszkalne. Jeden z pawilonów (G) przeszedł w ostatnich latach gruntowny remont połączony z zabudową kąpoków sanitarnych, wymianą instalacji wodno-kanalizacyjnych, radiowężła oraz budową dodatkowych kominów wentylacyjnych. Z informacji przekazanych wizytującym przez dyrektora Zakładu wynika, że kolejnym pawilonem przewidzianym do remontu jest pawilon F. Dyrektor wskazał ponadto, że co pięć lat przeprowadzane są okresowe kontrole stanu technicznego budynków (ostania kontrola odbyła się w 2010 roku). Dane zawarte w protokołach z kontroli okresowych stanowią podstawę do sporządzenia wniosków remontowych, które zatwierdzane są przez Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Olsztynie. Wnioski remontowe z 2010 roku dotyczą przede wszystkim wykonania prac termomodernizacyjnych (termoizolacja ścian, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej), remont poszyc dachowych, wymiany instalacji wodno-kanalizacyjnych i centralnego ogrzewania, modernizacji łaźni oddziałowych.

Ponadto w roku bieżącym w jednostce, został przeprowadzony audyt energetyczny w celu wystąpienia z wnioskiem do Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska o dofinansowanie do planowanych przedsięwzięć termomodernizacyjnych. Będą one polegały m.in. na: ociepleniu ścian i stropodachów, wymianie stolarki okiennej, doprowadzeniu ciepłej wody do cel mieszkalnych oraz modernizacji instalacji centralnego ogrzewania.

Więźniowie przebywają w celach jedno- i wieloosobowych (2 – 8). Najwięcej jest cel 5-osobowych (175) i 3-osobowych (70). Liczba cel pojedynczych wynosi 45. Poza odnowionymi celami pawilonu G, stan pozostałych można określić jako przeciętny. W ocenie wizytujących oraz władz jednostki wymagają one przeprowadzenia gruntownego remontu, którego efekt końcowy widoczny jest obecnie we wspomnianym pawilonie G. Mając na uwadze rozmiar jednostki, trwające w niej prace modernizacyjne, przedstawiciele KMP zwracają się w tym miejscu z prośbą do

dyrektora Zakładu Karnego w Kamińsku o rozważenie montażu tymczasowego oświetlenia w kąciakach sanitarnych cel w pawilonach nie objętych pracami remontowymi. Bez wątplenia osobne oświetlenie ułatwiłoby korzystanie przez więźniów z kąciaków w porze nocnej, zapobiegając jednocześnie niepożądanym zdarzeniom.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wizytowana jednostka dysponuje sporym zasobem piętrowych łóżek z zabezpieczeniami przed wypadnięciem oraz drabinkami. W trakcie wizytacji znajdowały się one w zdecydowanej większości cel mieszkalnych, a z informacji przekazanej przez dyrektora Zakładu wynika, że stare łóżka są na bieżąco wymieniane.

W Zakładzie znajdują się dwie monitorowane cele zabezpieczające, w tym jedna przystosowana do stosowania środka przymusu bezpośredniego w postaci wieloczęściowego pasa obezwładniającego. Zgodnie z informacjami przekazanymi wizytującym przez kierownika działu ochrony, podczas stosowania środków przymusu bezpośredniego wykorzystywana jest kamera przenośna, o ile pozwala na to przebieg zdarzenia skutkującego decyzją o zastosowaniu przymusu. Obie cele wyposażono w kamerę monitorującą przedsiónek.

Spośród 6 cel przeznaczonych do wykonywania kary dyscyplinarnej w postaci umieszczenia w celi izolacyjnej, 2 posiadają monitoring z funkcją maskowania sfer intymnych. W czasie wizytacji w jednej z cel izolacyjnych przebywał skazany ukarany dyscyplinarnie.

W sytuacji konieczności zastosowania wzmożonej obserwacji więźnia, jest on umieszczany na podstawie decyzji dyrektora w jednej z 2 monitorowanych cel mieszkalnych znajdujących się w Zakładzie (niewykorzystywane w czasie wizytacji).

Kąpiele odbywają się dwa razy w tygodniu w łaźniach znajdujących się w każdym z pawilonów. Ogląd łaźni, czyni w ocenie wizytujących, zasadnym stwierdzenie o potrzebie modernizacji tych pomieszczeń w pawilonach B i D, ze względu na ich znaczne wyeksploatowanie. Pozostałe łaźnie zostały wyremontowane; nie zastosowano w nich wszakże rozwiązań służących zagwarantowaniu intymności osobom korzystającym z kąpieli (brak przegród oddzielających stanowiska

prysznicowe). W związku z tym pracownicy KMP zwracają uwagę na potrzebę zastosowania wspomnianych przegród.

Wielkość okien umożliwia właściwe oświetlenie cel, wystarczające do czytania i pisania. Podkreślić jednakże należy, że względu na znaczne wyeksploatowanie stolarki okiennej, wymaga ona wymiany. Oświetlenie sztuczne działa sprawnie. Zainstalowane w celach gniazda elektryczne umożliwiają osadzonym korzystanie z odbiorników telewizyjnych. Ze względów ekonomicznych stosowane jest czasowe wyłączanie dopływu energii elektrycznej do gniazdek w celach mieszkalnych. Okresy wyłączeń są wskazane w obowiązującym w Zakładzie porządku wewnętrznym.

Kontrola osobista osadzonych z Zakładu odbywa się w odrębnych niemonitorowanych pomieszczeniach (najczęściej w dyżurkach oddziałowych) oraz w osobnym pomieszczeniu znajdującym się obok sali widzeń.

Więźniowie trzy razy w miesiącu mogą dokonywać zakupów na tzw. wypiskę w kantine mieszczącej się na sali widzeń. Mogą z niej korzystać również osoby odwiedzające więźniów. Zakupy, które osadzeni mogą zabrać do cel po widzeniu, mają formę paczki żywnościowej lub higienicznej; inne produkty żywnościowe zakupione podczas odwiedzin i nieskonsumowane w trakcie spotkania zabierane są przez odwiedzających.

Wśród uwag krytycznych dotyczących warunków bytowych, odebranych przez pracowników KMP od niektórych więźniów, wskazać należy na zastrzeżenia dotyczące stanu i wyposażenia cel mieszkalnych w pawilonach oczekujących na remont generalny (brak zabudowanych kąpoków sanitarnych, wyeksploatowana stolarka okienna, zły stan materacy, brak pojemników do przechowywania rzeczy osobistych w celach, brak oświetlenia kąpoka sanitarnego w czasie ciszy nocnej), braku przegród w łaźniach, monotonnego wyżywienie oraz małych porcji posiłków.

5. Sytuacja więźniów z niepełnosprawnością.

W czasie wizytacji, Zakład nie dysponował celą mieszkalną przystosowaną dla osób z niepełnosprawnością. Dyrektor poinformował jednakże pracowników Mechanizmu, że w ramach przyznanych dodatkowych środków finansowych na dostosowanie podmiotów leczniczych do wymogów rozporządzenia Ministra

Sprawiedliwości z dnia 5 lipca 2012 r. w sprawie szczegółowych wymagań, jakim powinny odpowiadać pomieszczenia i urządzenia podmiotu leczniczego dla osób pozbawionych wolności (Dz. U. z 2012 r. poz. 808), jeszcze w roku w bieżącym rozpoczną się prace nad wydzieleniem czterech cel izby chorych w pawilonie B z infrastrukturą przystosowaną dla osób z niepełnosprawnością. Co do dostosowania celi mieszkalnej w pawilonach mieszkalnych, dyrektor poinformował, że zgodnie ze stanowiskiem Dyrektora Generalnego SW w każdym z okręgów SW wytypowane zostaną jednostki, w których stworzone zostaną cele przystosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Obecnie, na szczeblu okręgowych inspektoratów SW trwają prace zmierzające do wskazania takich jednostek.

Pomimo braku celi dla więźniów z niepełnosprawnością, wizytowany Zakład posiada pewne elementy dostosowania do potrzeb takich osób w kompleksie sal widzeń. Dzięki podjazdowi dla osób poruszających się na wózkach oraz dostosowaniu jednej z toalet w sali widzeń, osoby z niepełnosprawnością mogą być uczestnikami spotkań z więźniami. Warto także dodać, że spośród łazni oddziałowych, tylko w jednej (pawilon G) zamontowane zostało składane krzeselko oraz uchwyty ułatwiające kąpiel osobom niepełnosprawnym i o obniżonej sprawności fizycznej. Pracownicy KMP stoją na stanowisku, że każda z łazni powinna zostać wyposażona w takie udogodnienie.

6. Traktowanie osadzonych

Oceny osadzonych dotyczące traktowania przez funkcjonariuszy SW były na ogół pozytywne. Wśród nielicznych uwag odebranych od więźniów w czasie wizytacji cel mieszkalnych oraz rozmów indywidualnych znalazły się: zwracanie się do nich przez funkcjonariuszy bez zachowania formy grzecznościowej „pan”, stosowania zwrotów „dziadek” do osób w podeszłym wieku oraz próby prowokacji ze strony niektórych oddziałowych pełniących służbę w pawilonie E zamieszkanym przez więźniów pracujących (straszenie zastosowaniem odpowiedzialności dyscyplinarnej rzutującej w konsekwencji na wycofanie z zatrudnienia). Jak twierdzili osadzeni, zdarzające się prowokacyjne zachowania związane są ze świadomością funkcjonariuszy, jak dużą wartość dla osadzonych stanowi praca i że są zainteresowani

jej utrzymaniem. Mając na uwadze brak możliwości weryfikacji opisanego zarzutu przez pracowników Mechanizmu na miejscu, przedstawiciele KMP zwracają się do dyrektora jednostki z prośbą o podjęcie działań zmierzających do ich weryfikacji i powiadomienie o jej wynikach. W tym miejscu konieczne jest przytoczenie stanowiska CPT, który w punkcie 45 Drugiego Sprawozdania Ogólnego [CPT/Inf (92)3] stwierdza, że *nadmierne karanie oraz poniżające traktowanie osadzonych przez funkcjonariuszy służby więziennej uniemożliwia kształtowanie konstruktywnych relacji, zwiększając prawdopodobieństwo incydentów z użyciem przemocy i związanego z nimi niehumanitarnego traktowania*. Komitet wskazuje również, iż *wolałby, aby środkom kontroli i powstrzymywania towarzyszyła atmosfera porozumienia i opieki*. *Takie podejście może wręcz zwiększyć – wbrew obawom – bezpieczeństwo na terenie zakładu karnego*. Dodatkowo należy przypomnieć, że zgodnie z treścią art. 27 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. Nr 79, poz. 523 ze zm.) funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej w postępowaniu wobec osób pozbawionych wolności są obowiązani w szczególności szanować ich prawa i godność. Na konieczność wykonywania kary pozbawienia wolności w sposób respektujący ludzką godność wskazuje również art. 4 Kodeksu karnego wykonawczego.

W trakcie rozmów z więźniami pracownicy Mechanizmu otrzymali ponadto kilka sygnałów świadczących o stosowaniu w Zakładzie praktyki obowiązkowego korzystania z odzieży skarbowej przez osadzonych konwojowanych poza teren jednostki na konsultacje lekarskie. Przedstawiciele Mechanizmu podkreślają, że w świetle art. 111 § 2 kkw. przebieranie osadzonych w odzież skarbową dopuszczalne jest tylko na zasadzie wyjątku od reguły, którą jest korzystanie z odzieży własnej. Wymóg używania odzieży skarbowej podczas wizyt w miejscach publicznych, niezwiązanych z wymiarem sprawiedliwości, prowadzi do stygmatyzacji osadzonych, niemającej rzeczywistego uzasadnienia. Prawo osadzonego do założenia własnego ubrania lub innego nierzucającego się w oczy stroju w czasie pobytu poza terenem miejsca pozbawienia wolności zostało sformułowane m. in. we *Wzorcowych regułach minimalnych postępowania z więźniami*, zatwierdzonych przez Radę Społeczną ONZ rezolucjami 633C [XXIV] z dnia 31 lipca 1957 r. i 2076 [LXII] z dnia 13 maja 1977 r.

(reguła 17) oraz *Europejskich Regulach Więziennych*, przyjętych w formie zalecenia nr [2006]2 Komitetu Rady Europy z dnia 11 stycznia 2006 r. (reguła 20). Dlatego też przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji zalecają umożliwienie osadzonym korzystania z własnej odzieży podczas konwojowania poza teren jednostki, a przebieranie w odzież skarbową stosować tylko w rzeczywiście uzasadnionych konkretnymi okolicznościami przypadkach indywidualnych.

Więźniowie, z którymi rozmawiali pracownicy KMP, bardzo dobrze ocenili pracę wychowawców podkreślając ich zaangażowanie oraz dostępność dla osadzonych.

W latach 2013 - 2014 (do dnia wizytacji) środki przymusu bezpośredniego zastosowane zostały 6-krotnie wobec 6 osadzonych z Zakładu. W roku ubiegłym użyto następujących środków przymusu bezpośredniego: siła fizyczna (3), kajdanki (2), cela zabezpieczająca (3), kask zabezpieczający (2), pas obezwładniający jednoczęściowy (2). Przyczynami użycia środków przymusu bezpośredniego były: groźne zakłócenie porządku (1) oraz przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym do samoagresji (2). W 2014 r. siłę fizyczną oraz kajdanki zastosowano 3-krotnie, kask zabezpieczający, pas obezwładniający jednoczęściowy oraz celę zabezpieczającą użyto 2-krotnie. Przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym do samoagresji stanowiło podstawę zastosowania środków w 2 przypadkach; w jednym przypadku przesłankę do użycia środków stanowiło odparcie bezpośredniego zamachu na życie zdrowie lub wolność.

Analiza 2 wybranych nagrań ze stosowanych wobec skazanych środków przymusu bezpośredniego wraz z notatkami sporządzonymi przez mjr Tomasza Kozłowskiego - kierownika działu ochrony, wskazuje w ocenie wizytujących na przywiązywanie przez niego należytej wagi do praworządnego korzystania przez podległych mu funkcjonariuszy z tych subsydiarnych instrumentów oddziaływania wobec osób pozbawionych wolności. W obu przypadkach zwierzchnik działu ochrony wskazał niewielkie uchybienia w postępowaniu funkcjonariuszy stosujących przymus bezpośredni. W nagraniu dotyczącym stosowania środków wobec Jana K., owa wytknięta przez kierownika działu ochrony nieprawidłowość polegała na położeniu na podłodze rzeczy osadzonego przebieranego w odzież skarbową przed wejściem do celi zabezpieczającej. Przełożony zwrócił uwagę na potrzebę innego sposobu

postępowania z rzeczami osadzonych przebieranych w przedsiönku celi zabezpieczającej.

Notatka kierownika działu ochrony dotycząca drugiego z nagrań udostępnionych przedstawicielom KMP (skazany Artur Sz.), zawierała więcej uwag dotyczących wykonywania środków przymusu bezpośredniego. Kierownik podniósł nieuprawniony fakt uprzedzenia skazanego w trakcie stosowania środków przymusu bezpośredniego o możliwości zastosowania dodatkowych środków przez funkcjonariusza nie będącego dowódcą zmiany, stosowania przez tego samego funkcjonariusza w rozmowie ze skazanym przebywającym w celi zabezpieczającej zwrotów kolokwialnych cyt.: „*do kibla Pan chce?*”, obecność w jednym czasie w celi zabezpieczającej aż trzech osób wykonujących wobec skazanego oddziaływania psychologiczno-wychowawcze (wychowawca, psycholog, zastępca dyrektora Zakładu) nie gwarantująca, w ocenie kierownika, właściwej atmosfery służącej przeprowadzeniu rozmowy ze skazanym. Przełożony podniósł ponadto, iż w jego ocenie, wobec postawy prezentowanej przez osadzonego w trakcie pobytu w celi zabezpieczającej, dowódca zmiany miał możliwość wcześniejszego zakończenia stosowania środków. Wobec funkcjonariusza wskazanego przez kierownika działu ochrony w opisanej notatce wyciągnięte zostały konsekwencje służbowe w postaci kary nagany. Głównym powodem ukarania, poza jego zachowaniem w trakcie stosowania środków przymusu bezpośredniego, był brak reakcji na wypowiedziane przez skazanego w celi mieszkalnej groźby dokonania samouszkodzenia. W rezultacie beczynności funkcjonariusza, skazany dokonał pocięcia przedramienia, a po opatrzeniu rany, wobec deklarowania przez niego dokonywania dalszych aktów samoagresji został umieszczony w celi zabezpieczającej w jednoczęściowym pasie obezwładniającym oraz w kasku ochronnym.

Pracownicy Krajowego Mechanizmu Prewencji pragną podkreślić, że zgadzają się w pełni z opisanymi przez kierownika działu ochrony nieprawidłowościami związanymi ze stosowaniem środków przymusu bezpośredniego. Warto dodać, że tak skrupulatna analiza środków dokonywana przez przełożonych funkcjonariuszy SW stosujących środki przymusu bezpośredniego, należy do rzadkości i tym bardziej godna jest podkreślenia jako wzór do naśladowania w innych jednostkach

penitencjarnych.

Przedstawiciel Krajowego Mechanizmu Prewencji analizujący nagranie dotyczące osadzonego Artura Sz., zwrócił ponadto uwagę na stosowanie wobec skazanego w początkowym okresie pobytu w celi zabezpieczającej dodatkowych, niezasadnych w jego ocenie obostrzeń widocznych w szczególności podczas załatwiania przez osadzonego potrzeby fizjologicznej. Na analizowanym nagraniu, skazany zmuszony jest korzystać z toalety w asyście dwóch funkcjonariuszy w kominiarkach, którzy stoją za jego plecami trzymając go (godz. 12.10, 20.08.2014 r.). W ocenie wizytujących zachowanie skazanego nie dawało podstaw do takich obostrzeń. Postępowanie funkcjonariuszy służyło w ocenie pracowników Mechanizmu, celowemu zwiększeniu dolegliwości wynikających z zastosowanych środków przymusu bezpośredniego i nie było uzasadnione żadnymi względami.

Mając na uwadze subsydiarność omawianych środków przymusu, stosowanych jako ostateczność w związku z ich represyjnym charakterem, pracownicy Krajowego Mechanizmu Prewencji podkreślają, że żadne dodatkowe obostrzenia w ich wykonywaniu, których potrzeba nie wynika z zachowania osoby poddanej ich działaniu, nie mogą być stosowane. W związku z tym przedstawiciele Mechanizmu oczekują od dyrektora Zakładu ustosunkowania się do opisanego wyżej zachowania funkcjonariuszy w trakcie realizacji przez skazanego potrzeby fizjologicznej.

W 2013 roku odnotowano 18 zdarzeń nadzwyczajnych, które miały miejsce na terenie wizytowanej jednostki. Znalazły się wśród nich: ujawnienie na terenie jednostki organizacyjnej przedmiotu niebezpiecznego lub niedozwolonego (11), bójka lub pobicie (3), zgon osadzonego inny niż samobójstwo (2), samowolne oddalenie się osoby pozbawionej wolności w trakcie pobytu poza terenem jednostki organizacyjnej w systemie bez konwojenta (1), usiłowanie dokonania samobójstwa przez osadzonego (1), samobójstwo funkcjonariusza albo pracownika (1), inne zdarzenie uznane przez dyrektora Zakładu za zdarzenie nadzwyczajne (1).

W okresie 11.01. – 1.09.2014 r. odnotowano 10 zdarzeń nadzwyczajnych na terenie Zakładu, a wśród nich: 5 ujawnień przedmiotu niebezpiecznego lub niedozwolonego na terenie jednostki, 3 bójki lub pobicia, 1 usiłowanie popełnienia

samobójstwa przez osadzonego oraz 1 napaść na funkcjonariusza w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych.

Analizując liczbę przypadków samoagresji wskazać należy, że w latach 2013 – 2014 na terenie Zakładu doszło łącznie do 52 takich przypadków popełnionych przez 42 więźniów. Dominowały wśród nich: odmowy przyjmowania pokarmów (18), połknięcia ciała obcego (16), pocięcia powłok skórnych (14), usiłowania popełnienia samobójstwa (2), tzw. wbitka (1) oraz zatrucie substancjami niespożywczyymi (1). Podłoże aktów samoagresji miało w 45 przypadkach charakter instrumentalny, w 7 pozostałych - emocjonalny. W stosunku do sprawców aktów emocjonalnych odstąpiono od zastosowania odpowiedzialności dyscyplinarnej.

7. Prawo do informacji

Dokumentami regulującymi prawa i obowiązki osadzonych w Zakładzie są zarządzenia nr 18/2014 i 19/2014 dyrektora Zakładu Karnego w Kamińsku z dnia 14 lipca 2014 r. Pierwsze z nich zawiera regulacje dotyczące odbywania kary w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego, drugie zaś dotyczy oddziału półotwartego. Kopie porządku wewnętrznego znajdowały się w poszczególnych celach mieszkalnych Zakładu. Treść obu zarządzeń nie budzi wątpliwości wizytujących.

Na tablicach ogłoszeń wywieszane zostały adresy instytucji krajowych oraz międzynarodowych stojących na straży praw człowieka.

Zgodnie z informacjami uzyskanymi od osadzonych, przyjętą w Zakładzie zasadą jest ustne informowanie ich przez wychowawców o sposobie załatwienia próśb kierowanych do dyrektora. Tymczasem, zgodnie z zasadą wynikającą z § 9 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów załatwiania wniosków skarg i próśb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2013 r. poz. 674), organ właściwy do załatwienia wniosku, skargi lub prośby, jest zobowiązany pisemnie zawiadomić zainteresowanego o sposobie ich załatwienia. Wyjątek od zasady pisemności stanowi sytuacja, kiedy prośby i wnioski składane są osobiście w swojej sprawie przez osobę osadzoną w zakładzie karnym lub areszcie śledczym i są załatwiane bezpośrednio po zgłoszeniu (§

9 ust 2 ww. rozporządzenia). Pogląd ten podzielił CZSW, w piśmie BPR(s)-0510/1445/3/11, skierowanym do Rzecznika Praw Obywatelskich. W związku z powyższym przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji zalecają stosowanie wskazanych przepisów prawa w zakresie informowania osadzonych o sposobie rozpatrzenia ich próśb, wniosków i skarg.

W bibliotece dostępne są informatory dla cudzoziemców, przetłumaczone na języki obce egzemplarze Regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania (j. niemiecki, j. rosyjski, j. angielski, j. hiszpański) oraz orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Ponadto zorganizowano w niej stanowisko komputerowe przeznaczone do realizacji przez więźniów dostępu do zasobów Biuletynu Informacji Publicznej.

8. Opieka medyczna

Personel lekarski wizytowanej jednostki stanowią: 1 lekarz ogólny (0,8 etatu), 1 lekarz ze specjalizacją rehabilitacji i w trakcie specjalizacji z opieki paliatywnej (0,3 etatu), 1 lekarz ogólny w trakcie specjalizacji z radiologii zatrudniony na kontrakcie, 2 lekarzy stomatologów (0,5 etatu), 1 lekarz ze specjalizacją chorób wewnętrznych, reumatologii (1 raz w tygodniu), 1 lekarz ze specjalizacją psychiatrii (1 raz w tygodniu). Z informacji przekazanych wizytującym przez pracownika ZOZ wynika, że jednostka stara się o zatrudnienie 2 lekarzy na część etatu.

Średni personel medyczny stanowi 6 pielęgniarek (w tym jedna na etacie cywilnym). Ponadto w ambulatorium zatrudnione są 2 osoby z wykształceniem technika farmacji na etacie funkcjonariusza oraz 1 osoba w charakterze asystentki stomatologicznej na etacie cywilnym.

Opieka pielęgniarska sprawowana jest przez pielęgniarki od poniedziałku do piątku w godzinach od 7.30 - 15.30. W ramach realizacji przyjęć lekarskich w poszczególnych pawilonach mieszkalnych, pielęgniarki opiekują się nad osadzonymi po godzinach pracy, w ramach nadgodzin. W szczególnych przypadkach i konieczności wykonania zleconych iniekcji dla osadzonych pielęgniarki pracują także w dni wolne od pracy. W ocenie wizytujących, mających na względzie wielkość

jednostki oraz liczbę udzielonych świadczeń ambulatoryjnych w dwóch pierwszych kwartałach bieżącego roku (ponad 10 tys.), pożądanym byłoby zwiększenie zatrudnienia wśród średniego personelu medycznego przynajmniej o 2 etaty.

W skład pomieszczeń ambulatorium Zakładu wchodzi gabinet zabiegowy oraz pomieszczenie lekarskie, w którym dostępna była „Karta Praw Pacjenta”. Jej treść nie była jednakże dostosowana dla osób przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej, dlatego też pracownicy KMP zalecają jej wymianę na akt regulujący prawa i obowiązki pacjentów pozbawionych wolności.

W węzle ambulatoryjnym znajdują się ponadto 3 cele wchodzące w skład izby chorych o łącznej pojemności 10 miejsc. Żadna z nich nie jest przystosowana do potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Skazani, z którymi rozmawiano, dobrze ocenili opiekę medyczną realizowaną w jednostce. Twierdzili, że badania lekarskie odbywają się, co do zasady, bez obecności funkcjonariusza Służby Więziennej, a zatem w warunkach gwarantujących poszanowanie prywatności i tajemnicy lekarskiej.

9. Prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym

Skazani mogą korzystać z samoinkasujących aparatów telefonicznych w godzinach 8.00 – 18.00 (6.45 – 18.10 w oddziale półotwartym). Dodatkowe dni przeznaczone na realizację połączeń telefonicznych w oddziałach zakładu karnego typu zamkniętego to sobota i niedziela w każdym miesiącu. Aparaty znajdują się w każdym z oddziałów mieszkalnych. Maksymalna długość rozmowy wynosi 10 min. Dla skazanych odbywających karę w oddziale półotwartym nie wprowadzono ograniczeń w tym zakresie.

Widzenia w wizytowanym Zakładzie realizowane są w soboty i niedziele oraz w I dzień świąt Bożego Narodzenia w godz. 8.00 – 16.00. Poza wskazanymi dniami widzenia odbywają się również w inne dni świąteczne, po uprzednim uzgodnieniu takiego zamiaru przez osoby odwiedzające z dyrektorem jednostki. Widzenia w oddzielnym pomieszczeniu bez nadzoru funkcjonariusza oraz widzenia bezdozorowe odbywają się od piątku do niedzieli.

W Zakładzie Karnym w Kamińsku realizowane są wszystkie rodzaje widzeń – dozorowane przez funkcjonariusza, widzenia bezdozorowe, widzenia w odrębnym pomieszczeniu bez osoby dozorującej (tzw. intymne) oraz widzenia uniemożliwiające bezpośredni kontakt. Dla najmłodszych zorganizowano ponadto w kompleksie sal widzeń odrębne pomieszczenie (pokój zabaw) wyposażone w zabawki i gry.

Zastrzeżenie wizytujących wzbudziła kamera znajdująca się w sali do widzeń bezdozorowych. W ocenie przedstawicieli KMP w związku z charakterem takich spotkań, stanowiących *nota bene* jedną z nagród przyznawaną więźniom zasługującym na ten swoisty kredyt zaufania, stosowanie urządzeń monitorujących przeczy idei przyznanej nagrody. Dlatego też pracownicy Mechanizmu zalecają demontaż kamery znajdującej się w opisywanym pomieszczeniu, lub wykonanie dla niej trwałej przesłony stosowanej w trakcie udzielania takich widzeń.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom cudzoziemców oraz skazanych, których miejsca zamieszkania pozostają w znacznej odległości od jednostki, w której obecnie przebywają, dyrektor Zakładu podjął działania zmierzające do stworzenia stanowiska komputerowego umożliwiającego video-rozмовy za pośrednictwem aplikacji SKYPE. Zgodnie z informacją przekazaną wizytującym realizacja tego dodatkowego sposobu kontaktów więźniów z ich bliskimi miała rozpocząć się z dniem 22 września br. W związku z tym pracownicy KMP proszą o informacje w tym zakresie.

Więźniowie, z którymi rozmawiali przedstawiciele KMP, skarżyli się głównie na problem natury systemowej (brak rejonizacji wykonywania kary pozbawienia wolności), polegający w praktyce na odbywaniu kary w jednostce położonej w znacznej odległości od miejsca zamieszkania, uniemożliwiającej niejednokrotnie realizację bezpośrednich spotkań z bliskimi. Inną uwagą odbieraną podczas rozmów z więźniami stanowiła obecność kamery w sali do widzeń bezdozorowych.

10. Oddziaływania kulturalno – oświatowe i sportowe

W każdym z pawilonów znajdują się świetlice wyposażone co do zasady w stół do tenisa stołowego, piłkarzyki, telewizor, gry planszowe (szachy, warcaby, domino, karty). Korzystanie z zajęć świetlicowych odbywa się zgodnie z grafikiem zatwierdzonym przez dyrektora Zakładu.

Więźniowie z Zakładu Karnego w Kamińsku biorą udział w różnego rodzaju konkursach ogólnozakładowych z zakresu wiedzy sportowej, ogólnej, zdrowotnej, historycznej czy z wiedzy o społeczeństwie.

Biblioteka w jednostce zorganizowana jest na szczeblu centralnym (biblioteka centralna) oraz lokalnym (7 punktów bibliotecznych w pawilonach mieszkalnych wyposażonych w 800 książek). W czasie wizytacji ogólna liczba bibliotecznych woluminów wynosiła ponad 17 tys.

Punkty biblioteczne zaopatrywane są również w prasę. Zakład prenumeruje codziennie Gazetę Wyborczą, Rzeczpospolitą oraz Gazetę Olsztyńską w łącznej ilości 9 egzemplarzy.

Inne, wybrane przez więźniów czasopisma i gazety, skazani mają możliwość zaprenumerować za pośrednictwem wychowawcy d/s kulturalno-oświatowych.

W jednostce funkcjonuje radiowęzeł, w którym, pod nadzorem wychowawcy d/s k-o, przygotowują okolicznościowe i cykliczne audycje. Czytane są najnowsze powieści w odcinkach, poezja i wiersze, pytania konkursowe oraz nadawana jest muzyka. Ponadto codziennie odczytywane są również najciekawsze artykuły z gazet o tematyce społecznej, kulturowej, sportowej, muzycznej, historycznej, przyrodniczej, prawnej, politycznej, zdrowotnej, cywilizacyjnej, naukowej. W audycjach okolicznościowych poruszane zagadnienia obejmują różnorodne dziedziny życia: zdrowie, sport, kultura, aktualności z życia jednostki. Cykliczne audycje własne oscylują m.in. wokół problematyki prospołecznej, prozdrowotnej, historycznej, sportu, ciekawostek ze świata.

W życiu jednostki dużą rolę odgrywają zajęcia sportowe. W wizytowanym Zakładzie odbywają się corocznie: Indywidualne Mistrzostwa ZK w tenisie stołowym (gry pojedyncze), Turniej Piłki Siatkowej o Puchar Dyrektora Zakładu Karnego w Kamińsku, Turniej Piłki Plażowej o Puchar Dyrektora Zakładu Karnego w Kamińsku, Mistrzostwa ZK w tenisie stołowym (gry podwójne).

Dzięki istniejącemu zapleczu sportowemu (boiska) w okresie letnim dużym zainteresowaniem cieszą się rozgrywki w piłce siatkowej, koszykowej. Gra w piłkę siatkową organizowana jest najczęściej dwa razy w tygodniu dla osadzonych z

każdego oddziału mieszkalnego. Osadzeni z podgrupą klasyfikacyjną R2 w okresie letnim często grają w piłkę nożną, poza obrębem Zakładu na miejscowym stadionie.

Kończąc omawianie zajęć sportowych, nie można nie wspomnieć o funkcjonujących w jednostce salach rekreacyjnych, rozmieszczonych w każdym z pawilonów mieszkalnych. Celem korzystania z sali rekreacyjnej jest utrzymanie sprawności fizycznej osadzonych. Zajęcia odbywają się wg ustalonego i zatwierdzonego przez Dyrektora Zakładu karnego grafiku.

Zakład Karny w Kamińsku realizuje szereg programów resocjalizacyjnych o zróżnicowanej tematyce. Tytułem przykładu wymienić można chociażby następujące: „Ciekawe osobowości”, „Czas na Zmianę”, „Dobro ukryte w sztuce”, „Krótka Interwencja”, „Odkryj Świat Muzyką”, „Pierwsza Pomoc”, „Trzeźwy za kierownicą” czy „Szkoła Życia” (program realizowany przez księdza).

Skazani bardzo pozytywnie wypowiedzieli się na temat dostępnej w jednostce oferty kulturalno-oświatowo-sportowej.

11. Zatrudnienie skazanych i szkolenia kursowe

W czasie wizytacji zatrudnionych odpłatnie na rzecz jednostki było 52 skazanych, a 147 wykonywało ten rodzaj pracy w formie nieodpłatnej na podstawie art. 123 § 1 kkw. Zatrudnienie odpłatne w jednostce wykonywane jest w zdecydowanej większości w wymiarze $\frac{3}{4}$ etatu. Działanie takie podyktowane jest dużym zainteresowaniem więźniów podjęciem pracy oraz związaną z tym chęcią administracji jednostki objęcia zatrudnieniem jak największej liczby zgłaszających się osadzonych. Warto dodać w tym miejscu, że etaty przeznaczone na zatrudnienie odpłatne są przyznawane corocznie - w roku bieżącym ich liczba wynosi 38.

W odpłatnym zatrudnieniu zewnętrznym pracowało łącznie 22 osadzonych (w tym 3 na przyuczeniu do zawodu).

Z informacji przekazanych wizytującym przez pracownika Zespołu ds. zatrudniania osadzonych i BHP wynika, że w czasie wizytacji 32 osadzonych świadczyło pracę na podstawie art. 123a § 2 k.k.w. (nieodpłatna praca pow. 90 h w miesiącu na wniosek skazanego).

W ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, w roku ubiegłym zrealizowano następujące szkolenia: fryzjer męski (6 skazanych), technolog robót wykończeniowych z elementami blacharki budowlanej (12), technolog robót wykończeniowych z elementami spawania (12), konserwator terenów zielonych (12) oraz stolarz (12).

Z uwagi na zakończenie projektu EFS-POKL i ograniczone środki z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w roku 2014 nie przeprowadzono szkoleń kursowych dla osadzonych. Warto jednakże dodać, że w bieżącym roku 56 skazanych z Zakładu Karnego w Kamińsku zakwalifikowanych zostało do nauczania w szkołach podstawowych, gimnazjach, liceach ogólnokształcących i kwalifikacyjnych kursach zawodowych przy centrach kształcenia ustawicznego, funkcjonujących przy innych jednostkach penitencjarnych.

Osoby zatrudnione, z którymi rozmawiali przedstawiciele KMP, dobrze oceniły warunki pracy.

12. Prawo do praktyk religijnych

W wizytowanej jednostce zatrudniony jest ksiądz kapelan, który jednocześnie prowadzi zajęcia dla osadzonych we wspomnianej tzw. Szkole Życia (dalej Szkoła) znajdującej się na terenie jednostki. Dzięki zaangażowaniu księdza oraz pracy więźniów korzystających z prowadzonych w szkole zajęć, udało się przeprowadzić remont wolnostojącego parterowego budynku zaadaptowanego na potrzeby Szkoły. W ocenie przedstawicieli KMP działalność kapelana skoncentrowana na pomocy więźniom wielokrotnie skazywanym na karę pozbawienia wolności, stanowi niebagatelny, dodatkowy element wzmacniający proces resocjalizacji więźniów. Na terenie Szkoły skazani mają możliwość uprawy grządki warzywnej, gry w siatkówkę, tenisa stołowego, czy też wykonywania ćwiczeń siłowych w sali rekreacyjnej.

Zajęcia z księdzem prowadzone są od wtorku do piątku w godz. 8.30 – 14.30. W czasie wizytacji uczestnikami Szkoły było 32 więźniów. Z informacji przekazanych przedstawicielom KMP przez dyrektora Zakładu wynika, że grupa podopiecznych księdza może liczyć maksymalnie 50 osadzonych; zwalnianie miejsc odbywa się w

sposób naturalny poprzez przetransportowanie skazanych do innej jednostki lub wraz z zakończeniem odbywania kary pozbawienia wolności.

Katecheza w obrządku rzymskokatolickim odbywa się 2 razy w tygodniu (czwartki i soboty), a msza - w każdą sobotę i dni świąteczne w ekumenicznej kaplicy zakładowej.

Poza kapelanem obrządku rzymskokatolickiego, akredytację wstępu na teren jednostki posiadają także przedstawiciele innych wyznań – Kościoła Prawosławnego (msze w każdy piątek o godz. 9.30), Ruchu Misyjnego „Epifania”, Kościoła Zielonoświątkowego, Świadców Jehowy oraz Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego.

Żaden osadzony w rozmowach z wizytującymi nie zgłaszał uwag w kwestii realizacji prawa do praktyk religijnych.

13. Zalecenia

Na podstawie art. 19 OPCAT, przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji zalecają:

1. Dyrektorowi Zakładu Karnego w Kamińsku:

- 1.1. przypomnienie funkcjonariuszom działu ochrony o konieczności stosowania formy grzecznościowej w kontaktach werbalnych z więźniami;
- 1.2. odniesienia się do wątpliwości dotyczących stosowania środka przymusu bezpośredniego opisanych w p. 6 Raportu;
- 1.3. zatrudnienie dwóch dodatkowych psychologów oraz dwóch pielęgniarek;
- 1.4. zwiększenie zatrudnienia w dziale ochrony Zakładu;
- 1.5. stosowanie postanowień § 9 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów załatwiania wniosków skarg i próśb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2013 r. poz. 674);
- 1.6. umożliwienie osadzonym korzystanie z własnej odzieży podczas konwojowania poza teren jednostki;

- 1.7. demontaż kamery znajdującej się w sali do widzeń bezdozorowych, lub wykonanie dla niej trwałej przesłony stosowanej w trakcie udzielania tego typu widzeń;
- 1.8. kontynuację remontu generalnego jednostki;
- 1.9. montaż odrębnego oświetlenia w niezabudowanych kąciakach sanitarnych;
- 1.10. wykonanie przegród między stanowiskami w łaźniach oraz stworzenie jednego stanowiska w każdej z łaźni, przeznaczonego dla osób o obniżonej sprawności fizycznej;
- 1.11. rozszerzenie zakresu szkoleń dla personelu jednostki o tematykę ochrony praw więźniów w prawie międzynarodowym.

2. Dyrektorowi Okręgowemu Służby Więziennej w Olsztynie:

- 2.1. przyznanie dodatkowych etatów w dziale ochrony wizytowanej jednostki;
- 2.2. zapewnienie środków finansowych na realizację zaleceń nr 1.3, 1.4 oraz 1.8 – 1.10.